МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИЕТ

ФАКУЛЬТЕТ ФІНАНСІВ ТА ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ
КАФЕДРА ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА (ПРОЄКТ)

на тему: **«Доходи Державного бюджету України: формування і резерви зростання»**

Здобувача вищої освіти магістерського рівня, ІІ курсу, ФМУП-24-1 групи, спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»
освітня програма «Управління публічними фінансами»

_____ Коляденко Р.О.
(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

Науковий керівник _____ Новицька О.В., к.е.н., доцент
(підпис) (ПІБ, науковий ступінь, вчене звання)

Керівник освітньо-професійної програми _____ Гордей О.Д., д.е.н., професор
(підпис) (ПІБ, науковий ступінь, вчене звання)

Допущено до захисту за рішенням кафедри
протокол від «20» січня 2026 № 7

Завідувач кафедри _____ Гордей О.Д., д.е.н., професор
(підпис) (ПІБ, науковий ступінь, вчене звання)

Ірпінь – 2026

Реєстрація № 3 30.01.2026 _____
(дата) (підпис відповідальної особи)

Результати перевірки до захисту _____ _____
(до захисту, на доопрацювання) (дата) (підпис)

Результат захисту 4 (добре) 80 балів 05.02.2026 _____
(оцінка) (дата) (підпис)

Голова комісії: _____ Т.І. Бондарук
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії: _____ Н.М. Давиденко
(підпис) (ініціали, прізвище)

_____ Т.О. Скрипник
(підпис) (ініціали, прізвище)

_____ О.Д. Гордей
(підпис) (ініціали, прізвище)

Секретар: _____ В.Ю. Шепиленко
(підпис) (ініціали, прізвище)

БЛАНК ОЦІНЮВАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Об'єкти контролю	Діапазони оцінки в балах	Фактична кількість балів	Примітки	Дата, П.І.П.: голови комісії членів комісії, секретаря, (підписи)
ОЦІНЮВАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ КОМІСІЄЮ ПО ЗАХИСТУ				
1. Доповідь	від 0 до 10	8		Т.І. Бандарук Н.М. Давиденко О.Д. Гордей Т.О. Скрипник В.Ю. Чечелюк
2. Роздатковий матеріал	від 0 до 5	5		
3. Знання від теоретичного та практичного матеріалу, вміння відповідати на запитання	від 0 до 25	20		
4. Апробація (участь у конференція)	від 0 до 10	2		
РАЗОМ БАЛІВ	від 0 до 50	35	оцінка наук. кер. 45 балів	
ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ БАЛІВ	від 0 до 100	80		

ПЕРЕВЕДЕННЯ ОЦІНКИ ЗА 100-БАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКАЛИ ТА ШКАЛИ ЄКТС

Оцінка за 100-бальною шкалою	Оцінка за шкалою ЄКТС	Оцінка за національною шкалою	Дата	П.І.П.: голови, членів комісії, секретаря, (підпис)
80	B	4 (добре)	05.02.2026	Т.І. Бандарук Н.М. Давиденко О.Д. Гордей Т.О. Скрипник В.Ю. Чечелюк

Правила переведення оцінок до національної шкали та шкали ЕКТС

Оцінка за 100-бальною шкалою	Оцінка за шкалою ЄКТС	Оцінка за національною шкалою
90-100	A	5 (відмінно)
80-89	B	4 (добре)
70-79	C	
60-69	D	3 (задовільно)
50-59	E	
35-49	FX	2 (незадовільно)

Факультет фінансів та цифрових технологій

Кафедра публічних фінансів

Спеціальність «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»

Освітня програма «Управління публічними фінансами»

Затверджую

Завідувач кафедри Гордей О.Д.,

«19» 11 2025

Завдання на кваліфікаційну роботу (проєкт)

Здобувачу вищої освіти

Коляденко Роман Олегович

(прізвище, ім'я, по батькові)

1.Тема кваліфікаційної роботи (проєкту) : «Доходи Державного бюджету України: формування і резерви зростання»

Затверджена наказом ректора від «26» 11 2024 № 1768

2. Строк здачі закінченої роботи 10. 01. 2026

3. Мета роботи дослідження процесів формування доходів Державного бюджету України, виявлення основних тенденцій та проблем, аналіз впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на динаміку надходжень.

Предметом дослідження виступають джерела надходжень бюджету, методи їх формування, чинники впливу на обсяг доходів, а також шляхи оптимізації та зростання.

4. Вихідні дані до роботи аналітичні дані, звітна інформаці

5. Пререлік графічного матеріалу Рисунки

6. Зміст випускної кваліфікаційної (дипломної) роботи (перелік питань за кожним розділом)1.Теоретико-методологічні засади формування доходів державного бюджету.

2. Аналіз формування доходів державного бюджету України.

3. Резерви та напрями підвищення доходів державного бюджету України.

7. Календарний план виконання роботи

№ п/п	Назва етапів випускної кваліфікаційної (дипломної) роботи	Строк виконання етапів робот	
		За планом	Фактично
1.	Затвердження теми роботи в результаті опрацювання та обговорення з науковим керівником у відповідності до освітньо-професійної програми	01.02.2025-12.03.2025	06.03.202
2.	Узгодження проекту плану та завдання до випускної кваліфікаційної роботи	До 30.05.202	25.05.202
3.	Представлення І розділу випускної кваліфікаційної роботи науковому керівникові	До 10.09.2025	07.09.202
4.	Представлення ІІ розділу випускної кваліфікаційної роботи науковому керівникові	До 20.10.2025	16.10.202
5.	Представлення ІІІ розділу випускної кваліфікаційної роботи науковому керівникові	10.11.2025	05.11.202
6.	Доопрацювання роботи з урахуванням зауважень наукового керівника та подання її на повторну перевірку	15.11.2025	13.11.202
7.	Проходження попереднього захисту кваліфікаційної роботи	18.11-22.11.2025	20.11.202
8.	Проходження перевірки кваліфікаційної роботи на академічний плагіат та отримання довідки зі звіту StrikePlagiarism	3.12-13.12.2025	22.01.2026
9.	Отримання відгуку наукового керівника кваліфікаційної роботи	13.01-16.01.2026	23.01.2026
10.	Рецензування кваліфікаційної роботи	19.01-23.01.2026	26.01.2026
11.	Оформлення та подання випускної кваліфікаційної роботи в переплетеному вигляді у супроводженні необхідних документів (автореферат, завдання, ілюстрований матеріал), відгук та зовнішня рецензія	26.01-30.01.2026	28.01.2026
12.	Захист роботи ЕК	02.02.-07.02.2025	05.02.2025

8. Дата видачі завдання «10» 10 2024

9. Науковий керівник кваліфікаційної роботи _____ Новицька О.В

10. Гарант освітньо-професійної програми _____ Гордей О.

11. Завдання до виконання отримав

здобувач вищої освіти _____ Коляденко Р.С

АНОТАЦІЯ

Дипломна робота присвячена дослідженню теоретичних, аналітичних та практичних аспектів формування доходів бюджету та визначенню шляхів підвищення їх ефективності в умовах сучасних економічних викликів.

У роботі розкрито сутність, структуру та роль доходів державного бюджету у фінансовій системі країни, проаналізовано їх класифікацію за податковими і неподатковими джерелами. Значну увагу приділено нормативно-правовим засадам формування доходів, особливостям їх динаміки та структурним зрушенням у 2020–2024 роках. Проведено комплексний аналіз податкових надходжень, оцінено роль неподаткових доходів та офіційних трансфертів у забезпеченні фінансової стабільності держави.

У роботі також досліджено вплив зовнішніх і внутрішніх чинників – війни, економічної кризи, інфляції – на формування дохідної частини бюджету. На основі порівняльного аналізу зарубіжного досвіду визначено ключові напрями вдосконалення бюджетної політики в Україні. Обґрунтовано потенціал розвитку неподаткових надходжень, оптимізації державної власності, а також необхідність поглиблення податкової реформи задля підвищення фіскальної ефективності.

Особливу увагу приділено прогнозуванню доходів бюджету в умовах невизначеності, розроблено сценарії розвитку на коротко- та середньострокову перспективу. Запропоновані рекомендації мають практичне значення для органів державної влади, зокрема Міністерства фінансів України, у сфері вдосконалення механізмів формування дохідної бази бюджету.

Ключові слова: *державний бюджет, доходи бюджету, податкові надходження, неподаткові доходи, фіскальна політика, бюджетна система, податкова реформа, прогнозування доходів, фінансова стабільність.*

ABSTRACT

The diploma thesis is devoted to the study of theoretical, analytical, and practical aspects of budget revenue formation and the identification of reserves for their growth under current economic challenges.

The paper reveals the essence, structure, and role of state budget revenues in the country's financial system and analyzes their classification into tax and non-tax revenues. Particular attention is paid to the legal framework regulating budget revenues and the dynamics and structure of income in 2020–2024. A comprehensive analysis of tax revenues is carried out, along with an assessment of the role of non-tax revenues and official transfers in ensuring the financial stability of the state.

The study also examines the influence of external and internal factors – war, economic crisis, and inflation – on the formation of the budget's revenue part. Based on a comparative analysis of foreign experience, key directions for improving Ukraine's budget policy are determined. The potential for developing non-tax revenues, optimizing state property, and deepening tax reform to enhance fiscal efficiency is substantiated.

Special attention is given to forecasting budget revenues under uncertainty, and several development scenarios for the short and medium term are proposed. The recommendations have practical significance for government institutions, particularly the Ministry of Finance of Ukraine, in improving mechanisms for forming the state budget's revenue base.

Keywords: *state budget, budget revenues, tax revenues, non-tax revenues, fiscal policy, budget system, tax reform, revenue forecasting, financial stability.*

ЗМІСТ

ВСТУП 3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ 6
1.1. Сутність та роль доходів бюджету у фінансовій системі держави 6
1.2. Методи формування та акумуляції ресурсів Державного бюджету України 8
1.3. Нормативно-правове регулювання доходів державного бюджету України 11
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ 16
2.1. Динаміка і структура доходів Державного бюджету України 16
2.2. Аналіз податкових надходжень до Державного бюджету України 20
2.3. Вплив зовнішніх та внутрішніх чинників на доходи Державного бюджету 28
РОЗДІЛ 3. РЕЗЕРВИ ТА НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ДОХОДІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ 33
3.1. Зарубіжний досвід формування доходної частини бюджету 33
3.2. Потенціал розвитку неподаткових доходів та оптимізація державної власності 36
3.3. Посилення фіскальної ефективності за рахунок реформи податкової системи 40
ВИСНОВКИ 47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 50

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах трансформації економічної системи України, поглиблення воєнної кризи, глобальної нестабільності та суттєвого посилення потреб держави в ресурсному забезпеченні, особливого значення набуває проблема формування дохідної частини Державного бюджету. Саме доходи бюджету виступають основою фінансової стабільності, інструментом реалізації соціально-економічної політики, джерелом фінансування оборонних, гуманітарних, інфраструктурних програм і загального розвитку держави. Ефективне функціонування бюджетної системи безпосередньо залежить від обсягу та структури доходів, їх стабільності, прогнозованості та адаптивності до нових викликів.

У контексті глибоких соціально-економічних потрясінь, що супроводжують сучасну історію України, бюджетний механізм має бути здатним мобілізувати достатній обсяг фінансових ресурсів для виконання зростаючих зобов’язань держави. Основним джерелом таких ресурсів виступають податкові надходження, проте зростає і значення неподаткових доходів, грантової допомоги, а також офіційних трансфертів. Водночас бюджет стикається з численними проблемами: нерівномірним розподілом податкового навантаження, недосконалістю адміністрування, високим рівнем тіньової економіки, втратами у зв’язку з бойовими діями та скороченням активності бізнесу в окремих регіонах.

Таким чином, пошук нових підходів до формування доходів Державного бюджету України, підвищення фіскальної ефективності, зменшення залежності від зовнішніх джерел, а також виявлення внутрішніх резервів зростання надходжень зумовлюють актуальність обраної теми. Особливої ваги набуває системний аналіз впливу зовнішніх і внутрішніх чинників (збройний конфлікт, інфляція, валютні коливання, рецесія) на доходну частину бюджету, що є критично важливим для розробки ефективної бюджетної політики в умовах високої турбулентності.

Мета дипломної роботи – дослідження процесів формування доходів Державного бюджету України, виявлення основних тенденцій та проблем, аналіз впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на динаміку надходжень, а також визначення резервів і перспектив зростання дохідної частини бюджету.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі **завдання:**

– визначити сутність, роль і структуру доходів Державного бюджету у фінансовій системі держави;

– розкрити класифікацію доходів за податковими та неподатковими джерелами;

– проаналізувати нормативно-правову базу, що регламентує формування доходної частини бюджету;

– дослідити динаміку і структуру доходів Державного бюджету України у 2020–2024 роках;

– проаналізувати джерела, тенденції та проблеми податкових надходжень;

– оцінити роль неподаткових доходів та офіційних трансфертів;

– проаналізувати зарубіжний досвід формування бюджетних доходів;

– запропонувати напрями підвищення доходів бюджету, зокрема за рахунок оптимізації податкової системи та розвитку неподаткових джерел.

Об’єктом дослідження є процес формування доходної частини Державного бюджету України.

Предметом дослідження виступають джерела надходжень бюджету, методи їх формування, чинники впливу на обсяг доходів, а також шляхи оптимізації та зростання.

Теоретичною основою дослідження стали праці українських та зарубіжних науковців у галузі фінансів, бюджетної політики, фіскального регулювання, зокрема таких авторів, як О. Василик, І. Луніна, А. Єпіфанов, Л. Лісогор, В. Вишневський, Дж. Стигліц, Р. Масгрейв, М. Фрідман, Р. Розен.

Наукова новизна дослідження полягає у поглибленні підходів до аналізу структури доходів Державного бюджету України в умовах війни, в

обґрунтуванні резервів зростання бюджетних надходжень та у формулюванні пропозицій щодо вдосконалення механізмів формування доходної частини бюджету.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання запропонованих аналітичних висновків і рекомендацій для покращення бюджетної політики України, підвищення ефективності адміністрування доходів, а також для формування стратегічних підходів до планування бюджету в умовах невизначеності та високих фінансових ризиків.

Методологічною основою дослідження є системний, комплексний та структурно-функціональний підходи до вивчення бюджетних процесів. У процесі роботи застосовано загальнонаукові методи (аналіз, синтез, узагальнення, індукція, дедукція), а також спеціальні методи фінансового аналізу, статистичного групування, порівняльного аналізу, графічного моделювання та прогнозування.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. У першому розділі досліджено теоретико-методологічні засади формування доходів бюджету. У другому – проведено аналіз динаміки, структури та джерел надходжень до бюджету. У третьому – обґрунтовано шляхи підвищення ефективності доходної частини бюджету, а також визначено перспективи її розвитку.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

1.1. Сутність та роль доходів бюджету у фінансовій системі держави

Доходи бюджету є ключовим елементом фінансової системи держави, адже саме вони формують фінансову основу для виконання державою своїх функцій. У сучасних умовах, коли державний сектор відіграє вагому роль в економічному регулюванні, забезпеченні національної безпеки, соціального захисту населення та підтримці економічного зростання, значення бюджетних доходів зростає в геометричній прогресії. Вони є основою бюджетного процесу та джерелом фінансування державних витрат, реалізації стратегічних програм розвитку, збереження фінансової стабільності.

Сутність доходів бюджету полягає в сукупності грошових надходжень, які держава мобілізує до бюджетної системи з метою фінансового забезпечення своєї діяльності. Ці надходження формуються на основі податкової системи, доходів від державного майна, трансфертів, грантів, неподаткових платежів та інших джерел. Відтак, доходи є фінансовим виразом економічних відносин між державою та іншими суб'єктами господарювання, що виникають у процесі перерозподілу валового внутрішнього продукту [1].

Структурно доходи бюджету поділяються на дві основні групи: податкові та неподаткові.

До податкових доходів належать надходження від загальнодержавних та місцевих податків, зборів, обов’язкових платежів, які мають стабільний, системний характер і є основним джерелом формування бюджету. Серед них провідну роль відіграють податок на додану вартість, податок на прибуток підприємств, акцизний податок, податок на доходи фізичних осіб, мито тощо. Неподаткові доходи включають доходи від власності та підприємницької діяльності держави, адміністративні збори та платежі, санкції, конфіскації, а

також інші надходження, зокрема рентну плату, плату за користування природними ресурсами, дивіденди від державних підприємств тощо. До цієї ж категорії відносяться офіційні трансферти, міжнародна фінансова допомога, гранти від урядів іноземних держав, міжнародних організацій, благодійних фондів [1].

У структурі доходів важливим є не лише номінальний обсяг, а й співвідношення між різними джерелами надходжень, їх стабільність, передбачуваність та економічна доцільність. Збалансована структура доходів забезпечує макрофінансову стабільність, мінімізує ризики бюджетного дефіциту, знижує залежність від зовнішнього фінансування, а також підвищує довіру до фіскальної політики з боку внутрішніх і зовнішніх інвесторів.

Роль доходів бюджету у фінансовій системі держави є багатовимірною. Передусім, вони виконують фіскальну функцію, забезпечуючи надходження ресурсів для фінансування державних потреб. По-друге, через доходи реалізується розподільча функція, що дозволяє перерозподіляти доходи між різними секторами економіки, регіонами, соціальними групами. По-третє, доходи бюджету мають регулюючу функцію, оскільки за допомогою податкової політики держава може впливати на економічну поведінку суб’єктів господарювання, стимулювати або стримувати певні види діяльності. Нарешті, доходи бюджету відіграють контрольну функцію, даючи змогу оцінити ефективність податкової системи, стан економіки, дотримання фіскальної дисципліни [2].

З позиції економічного управління важливою є також мобілізаційна функція, яка передбачає концентрацію ресурсів у руках держави для реагування на надзвичайні ситуації (війна, пандемія, стихійні лиха) та для реалізації довгострокових національних стратегій розвитку.

Основні групи доходів Державного бюджету та їх характеристика наведені в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Основні групи доходів Державного бюджету України та їх характеристика

Група доходів	Складові	Характеристика
Податкові доходи	ПДВ, податок на прибуток, акциз, ПДФО, мито	Основне джерело формування бюджету, мають системний характер
Неподаткові доходи	Доходи від власності, адміністративні збори, штрафи, рента	Додаткові джерела наповнення бюджету, менш стабільні
Офіційні трансферти	Міжнародна фінансова допомога, гранти, субвенції	Зовнішнє фінансування, переважно цільове призначення

Джерело: систематизовано автором за даними [5]

Отже, доходи бюджету є не лише фінансовим інструментом, а й ключовим важелем реалізації економічної політики держави. Їх раціональне формування, ефективне адміністрування та адаптація до зовнішніх викликів є визначальними чинниками бюджетної стабільності, фінансової незалежності та загального соціально-економічного розвитку країни. У зв'язку з цим постійного аналізу, удосконалення та стратегічного планування потребує як структура доходів, так і механізми їх формування й використання.

1.2. Методи формування та акумуляції ресурсів Державного бюджету України

Доходи Державного бюджету України становлять фінансовий фундамент функціонування державної влади, забезпечуючи реалізацію пріоритетних соціально-економічних програм, виконання публічних зобов'язань та підтримання національної безпеки. Процес їх формування є результатом системної взаємодії держави з домогосподарствами, суб'єктами господарювання та міжнародними партнерами у межах правового поля, окресленого Бюджетним та Податковим кодексами України. Ефективність обраних методів формування й акумуляції ресурсів безпосередньо корелює з

рівнем економічної безпеки, макрофінансовою стабільністю та інституційною здатністю держави адаптуватися до екзогенних шоків [1; 3; 27; 33].

У науковій літературі [1; 13; 14] методи формування доходів бюджету розглядаються як сукупність способів і прийомів мобілізації частини валового внутрішнього продукту до централізованого грошового фонду. Відповідно до методологічних засад бюджетної політики України, ці методи класифікуються на податкові, неподаткові, трансфертні та методи, пов’язані з операціями з капіталом.

Податковий метод виступає базовим інструментом наповнення бюджету. Він ґрунтується на засадах обов’язковості, індивідуальної безвідплатності та законодавчої визначеності. Основне фіскальне навантаження в Україні припадає на непрямі податки (ПДВ, акцизний податок) та прямі податки (податок на прибуток, ПДФО). Сучасна трансформація податкового методу спрямована на пошук балансу між фіскальною ефективністю та стимулюванням інвестиційної активності, що є критично важливим для відновлення економіки [4; 20; 25]. Якість адміністрування податків та рівень податкової дисципліни визначають стійкість бюджетної системи до кризових явищ [15; 37].

Неподатковий метод формування ресурсів охоплює ширший спектр інструментів, що не мають суто фіскальної природи. До них належать доходи від власності та підприємницької діяльності (зокрема, дивіденди на державні частки акцій та частина чистого прибутку держпідприємств), адміністративні збори, плата за надання державних послуг, а також надходження від штрафів та фінансових санкцій. Особливістю цього методу є його зв'язок із реалізацією державою функцій власника та регулятора, що дозволяє диверсифікувати джерела доходів і зменшити залежність від коливань податкової бази [18; 26; 28].

Трансфертний метод набув особливої ваги в умовах необхідності покриття бюджетного дефіциту та фінансування критичних видатків. Він передбачає залучення ресурсів у формі офіційної міжнародної допомоги,

грантів від урядів іноземних держав та міжнародних організацій (МВФ, Світовий банк) [33; 34]. На відміну від запозичень, грантова допомога забезпечує приплив ресурсів без збільшення боргового навантаження, що є вирішальним фактором фінансової стійкості країни у довгостроковій перспективі.

Процес акумуляції бюджетних ресурсів забезпечується через механізм єдиного казначейського рахунку (ЄКР), управління яким здійснює Державна казначейська служба України. Казначейська форма обслуговування є ключовою технологічною ланкою, що дозволяє:

– концентрувати всі доходи бюджету в режимі реального часу, забезпечуючи їх оперативний розподіл;

– мінімізувати операційні ризики та виключити можливість нецільового використання коштів на етапі їх накопичення;

– оптимізувати управління ліквідністю, що дозволяє державі вчасно виконувати соціальні зобов’язання навіть за умови нерівномірного надходження податків [31; 36].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що система методів формування та акумуляції ресурсів Державного бюджету України є динамічним механізмом, який відображає пріоритети фінансової стратегії держави. Податковий метод, попри свою домінантну фіскальну роль, трансформується в інструмент макроекономічного регулювання, тоді як неподаткові та трансфертні методи забезпечують необхідну гнучкість бюджетної архітектури. Ключовим елементом ефективності цієї системи є не лише обсяг мобілізованих коштів, а й технологічність процесу їх акумуляції через казначейську систему.

Водночас результативність застосування будь-якого фінансового методу прямо залежить від якості інституційного середовища. Саме правова регламентація повноважень органів влади, встановлення чітких правил справляння платежів та визначення процедур казначейського обслуговування створюють умови для прозорого та законного наповнення державної скарбниці.

З огляду на це, виникає необхідність детального розгляду правового фундаменту, на якому ґрунтується бюджетний процес, що зумовлює перехід до аналізу нормативно-правового регулювання доходів Державного бюджету України в наступному підрозділі.

1.3. Нормативно-правове регулювання доходів державного бюджету України

Формування доходів державного бюджету України є складним і багаторівневим процесом, що здійснюється в межах чітко визначеного нормативно-правового поля. Ефективність функціонування бюджетної системи та досягнення цілей фіскальної політики значною мірою залежать від якості, узгодженості та стабільності правового регулювання. Законодавчо визначені правила мобілізації доходів, порядок встановлення податків, зборів, обов'язкових платежів, принципи розподілу повноважень між державою та органами місцевого самоврядування формують правову основу для сталого функціонування бюджетної системи України.

Центральним законодавчим актом, який регламентує процес формування доходів державного бюджету, є Бюджетний кодекс України (в редакції 2010 року з подальшими змінами) [1]. Цей документ визначає склад доходів бюджету, принципи бюджетної системи, джерела формування дохідної частини, повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування щодо управління бюджетними надходженнями. У Бюджетному кодексі чітко визначено класифікацію доходів за економічним змістом (податкові, неподаткові, доходи від операцій з капіталом, трансферти), а також затверджено засади міжбюджетного розподілу доходів, що забезпечують фінансову децентралізацію [15].

Не менш важливим є Податковий кодекс України (від 2 грудня 2010 року), який є базовим нормативним документом, що регламентує порядок

справляння податків, зборів і обов’язкових платежів. Кодекс визначає перелік загальнодержавних і місцевих податків, правила адміністрування, права і обов’язки платників податків та контролюючих органів, а також механізми контролю, нарахування, сплати й відповідальності. Саме податкове законодавство забезпечує формування основної частини доходів бюджету – податкових надходжень, які складають понад 80% загальних надходжень Державного бюджету України. Крім того, Податковий кодекс встановлює порядок застосування пільг, визначає ставки податків, об’єкти і базу оподаткування, що має прямий вплив на обсяг і структуру доходів бюджету [16].

Окрему роль у правовому забезпеченні формування доходів відіграє Митний кодекс України, який регулює порядок справляння митних платежів, зокрема мита, акцизу, ПДВ при імпорті, а також інші обов’язкові збори, що справляються під час переміщення товарів через митний кордон. Митні надходження є вагомим джерелом поповнення бюджету, особливо в періоди активної зовнішньоекономічної діяльності [17].

До нормативно-правових актів, що регулюють окремі види неподаткових доходів, належать:

1) Закон України «Про управління об'єктами державної власності», який визначає правові основи управління державним майном, включно з дивідендами та орендною платою, що надходять до бюджету [18];

2) Закон України «Про природні монополії», який регламентує діяльність підприємств-утримувачів державної частки та відповідні відрахування до бюджету;

3) Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності», який визначає плату за видачу ліцензій, що є джерелом адміністративних надходжень;

4) Закон України «Про плату за землю», «Про рентну плату», «Про використання водних ресурсів» – ці акти регулюють надходження плати за

користування природними ресурсами, що також формують частину неподаткових доходів бюджету [9].

Також важливим джерелом доходів у нинішніх умовах є офіційні трансферти, що регламентуються міжнародними угодами та нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України. Умови отримання міжнародної допомоги від ЄС, МВФ, Світового банку, урядів іноземних країн визначаються відповідними договорами, меморандумами та постановами. Законодавство передбачає, що такі кошти включаються до спеціального фонду бюджету та використовуються за цільовим призначенням відповідно до умов донорів.

Операційно-методичне регулювання формування доходів здійснюється також через постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства фінансів України, інструкції Державної податкової служби, Держмитслужби, Державної аудиторської служби тощо. Ці підзаконні акти деталізують процедури адміністрування надходжень, ведення обліку, подання звітності, механізми міжбюджетних трансфертів, порядок використання субвенцій та дотацій.

У межах міжнародно-правового регулювання доходів бюджету Україна керується нормами та стандартами таких організацій, як Міжнародний валютний фонд (IMF), Світовий банк, Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD), Європейська комісія. Зокрема, рекомендації щодо податкової прозорості, трансфертного ціноутворення, запобігання ухиленню від сплати податків впливають на гармонізацію українського законодавства з європейськими стандартами [21].

Таблиця 1.3

Основні нормативно-правові акти, що регулюють доходи Державного бюджету України

Нормативно-правовий акт	Сфера регулювання	Ключові положення щодо доходів бюджету
Бюджетний кодекс України	Бюджетна система, класифікація доходів	Визначає структуру доходів, джерела надходжень, міжбюджетні трансферти
Податковий кодекс України	Податки і збори	Регламентує порядок справляння податків, ставки, пільги, права платників
Митний кодекс України	Митна політика	Встановлює правила справляння мита, акцизу, ПДВ при імпорті
Закон «Про управління об'єктами державної власності»	Державне майно	Регулює надходження від оренди, дивідендів, діяльності держпідприємств
Податковий кодекс України	Надра, вода, ліс	Встановлює порядок плати за використання природних ресурсів
Постанови КМУ, накази Мінфіну	Операційна діяльність	Визначають порядок адміністрування, обліку та звітності
Міжнародні угоди	Офіційні трансферти	Регламентують отримання міжнародної допомоги, грантів, субвенцій

Джерело: систематизовано автором за даними [1, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 33, 34].

Таким чином, нормативно-правове регулювання доходів Державного бюджету України постає як багаторівнева, комплексна та динамічна система, що базується на конституційних засадах і деталізується через норми Бюджетного та Податкового кодексів, профільних законів, підзаконних актів та міжнародних зобов’язань держави. Головним призначенням цієї системи є не лише фіксація переліку бюджетних надходжень, а й створення прозорого правового поля для забезпечення законності формування державних ресурсів, стабільності податкового середовища та чіткого розмежування повноважень між суб’єктами бюджетного процесу.

Удосконалення правової бази в сучасних умовах набуває стратегічного значення, оскільки виступає інструментом зміцнення бюджетної дисципліни та посилення фіскальної спроможності України. Чітка законодавча регламентація методів акумуляції коштів через систему Державної казначейської служби

України дозволяє мінімізувати корупційні ризики та оптимізувати управління ліквідністю, що є критично важливим для фінансової самодостатності держави в умовах воєнного стану та зовнішнього тиску.

Теоретичний аналіз методів формування доходів та вивчення їхньої нормативної основи створюють необхідне підґрунтя для переходу від загальних методологічних засад до практичного дослідження реального стану державних фінансів. Оцінка ефективності діючих правових та економічних механізмів потребує детального вивчення фактичних показників наповнення скарбниці. Саме тому наступний етап дослідження присвячений емпіричному аналізу кількісних та якісних параметрів бюджетного наповнення, що дозволить ідентифікувати ключові тенденції та проблеми фінансової системи України у поточному п'ятиріччі.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

2.1. Динаміка і структура доходів Державного бюджету України

Аналіз динаміки і структури доходів Державного бюджету України у 2020–2024 роках дозволяє глибоко оцінити не лише тенденції наповнення бюджету, але й виявити ключові фактори, що впливають на його формування в умовах воєнної агресії, економічної нестабільності та структурної трансформації національної економіки. У цей період Україна пройшла через масштабні потрясіння, зумовлені пандемією COVID-19, повномасштабною війною з боку рф, енергетичною кризою, інфляційними процесами та логістичними розривами, що прямо вплинули на джерела і обсяги бюджетних надходжень.

Динаміка та структура доходів Державного бюджету України у 2020–2024 роках наведена у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Динаміка та структура доходів Державного бюджету України, 2020–2024 рр.

Показник	2020	2021	2022	2023	2024
Загальні доходи, млрд грн	1 000	1 300	1 700	2 500	3 100
Податкові надходження, % від загальних	82%	84%	70%	76%	55%
Неподаткові надходження, %	12%	10%	12%	15%	24%
Офіційні трансферти (гранти, допомога), %	—	—	18%	9%	12%
Основне джерело надходжень	ПДВ, ПДФО	ПДВ, податок на прибуток	ПДВ, міжнародна допомога	ПДВ, рента, акцизи	ПДВ, дивіденди, військові облігації
Особливості року	COVID-19, спад економіки	Відновлення економіки	Повномасштабна війна	Стабілізація та ріст	Зростання доходів і диверсифікація

Джерело: побудовано автором за даними [38].

У 2020 році доходи Державного бюджету України склали близько 1 трлн гривень, що свідчило про відносно стабільний рівень фіскальної мобілізації на тлі пандемії. Податкові надходження становили понад 80% загальної суми доходів, з них провідну роль відіграли ПДВ з вироблених в Україні товарів, ПДВ з імпорту, податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств та акцизний податок. Пандемія COVID-19 спричинила падіння економічної активності, що негативно вплинуло на обсяги надходжень у другому кварталі року, однак завдяки запровадженим компенсаторним заходам уряду рівень доходів у цілому вдалося утримати в межах прийнятного дефіциту [22].

У 2021 році бюджет наповнився більш активно завдяки відновленню економіки після пандемії. Доходи Державного бюджету зросли приблизно до 1,3 трлн гривень. Зросли надходження майже за всіма основними податками, зокрема ПДВ з імпорту продемонстрував суттєвий приріст. У структурі доходів також зросли неподаткові надходження – за рахунок адміністративних зборів, штрафів та доходів від державного майна. Бюджет на цей рік передбачав підвищення ролі цифровізації податкового адміністрування, що позитивно вплинуло на якість мобілізації доходів. Разом із тим, уже в другій половині 2021 року почала формуватися геополітична напруга, що вплинула на інвестиційний клімат і валютні коливання, підвищуючи фіскальні ризики на наступний рік [22].

Початок повномасштабної війни у лютому 2022 року суттєво змінив фінансову архітектуру держави. Упродовж року доходи державного бюджету зросли до рекордного рівня – понад 1,7 трлн гривень, однак структура доходів зазнала істотних змін. Частка податкових надходжень у загальній сумі знизилася, тоді як значно зросла питома вага офіційних трансфертів, зокрема міжнародної допомоги у вигляді грантів, субвенцій та кредитних ресурсів. Основними донорами стали країни ЄС, США, Канада, Японія та міжнародні фінансові інституції. Суттєве значення у структурі доходів також почали

відігравати військовий збір, надходження від продажу військових облігацій та дивіденди від державних компаній, зокрема в енергетичному секторі.

У 2023 році обсяг доходів Державного бюджету сягнув понад 2,5 трлн гривень. Це зростання стало результатом одночасного посилення податкового адміністрування, підвищення податкової дисципліни та збереження масштабної підтримки з боку міжнародної спільноти. Основними джерелами надходжень залишалися ПДВ, акцизи, податок на прибуток, ПДФО та рентна плата. У структурі доходів знову почали переважати податкові надходження, що свідчило про часткову стабілізацію економічної ситуації. Особливо активними стали надходження з енергетичного сектору – за рахунок акцизів, ренти за користування надрами, транспортування енергоносіїв. У 2023 році активізувались процеси реформування митниці, що позитивно вплинуло на надходження від імпортних податків [23].

2024 рік характеризувався продовженням зростання доходів, які перевищили 3 трлн гривень. Водночас спостерігалася тенденція до зміни структури надходжень: податкові надходження зберігали домінантну роль (близько 53–55%), однак частка неподаткових доходів зросла – завдяки підвищенню ефективності управління державним майном, збільшенню прибутковості державних підприємств, росту дивідендів та плати за адміністративні послуги. Значну роль відігравали також військові облігації, що стали важливим інструментом фіскального фінансування. Крім того, було зафіксовано зростання обсягів акцизного податку – насамперед за рахунок продажу підакцизних товарів (паливо, алкоголь, тютюнові вироби), а також зростання імпортного ПДВ [24].

Показовим є те, що впродовж 2020–2024 років не лише змінювались абсолютні значення доходів, а й їхня якісна структура. Якщо у 2020–2021 роках основу формували традиційні податки, то з 2022 року все більшу роль відігравали надходження, пов’язані з війною – військовий збір, облігації, грантова допомога. Така еволюція свідчить про адаптивність фінансової

системи до надзвичайних умов, але водночас і про підвищену залежність бюджету від зовнішніх джерел [22].

Динаміка доходів Державного бюджету України у 2020–2024 рр. наведена рис. 2.1.

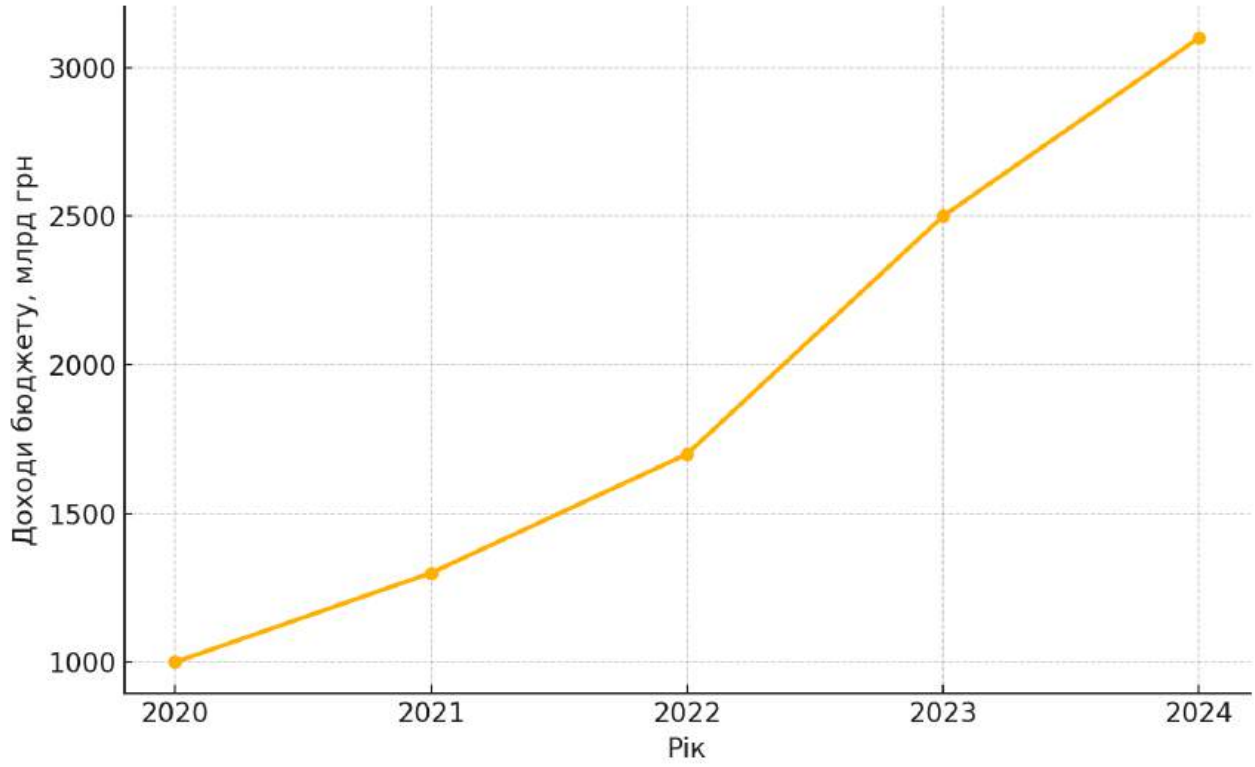

Рис. 2.1. Динаміка доходів Державного бюджету України, 2020–2024 рр.
Джерело: [22; 25]

Отже, аналіз динаміки доходів за цей період дає підстави говорити про зростання фіскального потенціалу держави, незважаючи на глибокі економічні потрясіння. Це стало можливим завдяки мобілізації внутрішніх ресурсів, модернізації податкової служби, цифровізації процесів адміністрування, боротьбі з тіньовою економікою, а також ефективному залученню міжнародної допомоги. Структурна еволюція доходів відбувається у напрямі збалансування податкових та неподаткових джерел, підвищення частки ренти, акцизів і дивідендів, що свідчить про тенденцію до диверсифікації джерел бюджетного фінансування.

У подальшій перспективі, за умов збереження міжнародної підтримки, активного економічного відновлення та вдосконалення податкової політики, Україна має потенціал до нарощування стабільних і прогнозованих бюджетних надходжень, зменшуючи при цьому залежність від зовнішніх трансфертів і кредитних ресурсів.

2.2. Аналіз податкових надходжень до Державного бюджету України

Податкові надходження є основним і найбільш стабільним джерелом формування доходів Державного бюджету України. Їх частка традиційно перевищує 70–80% у загальній структурі доходів. У період 2020–2024 років податкові надходження зазнали суттєвих трансформацій як за обсягами, так і за структурою, що обумовлено як макроекономічними змінами, так і політичними та воєнними подіями.

Основні податкові надходження до Державного бюджету України у 2020–2024 роках наведені у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Основні податкові надходження до Державного бюджету України, 2020–2024 рр.

Вид податку	**2020 (млрд грн)**	**2021 (млрд грн)**	**2022 (млрд грн)**	**2023 (млрд грн)**	**2024 (млрд грн)**
ПДВ (внутрішній + імпорт)	450	510	680	1050	1200
Податок на прибуток підприємств	120	160	210	300	340
ПДФО	180	200	230	260	280
Військовий збір	18	21	38	55	60
Акцизний податок	110	125	140	180	210
Рентна плата	60	70	90	100	120
Інші податки	62	74	105	115	130

Джерело: побудовано автором за даними [38].

Найбільшу частку в структурі податкових надходжень державного бюджету України стабільно займає податок на додану вартість (ПДВ), який є непрямим податком і стягується на кожному етапі реалізації товарів і послуг. Протягом 2020–2024 років питома вага ПДВ у загальному обсязі податкових надходжень коливалася в межах 40–47%. Найвищі обсяги надходжень забезпечувалися за рахунок ПДВ з імпортованих товарів. У 2024 році ПДВ становив понад 1,2 трлн грн, з яких близько 70% надійшло від імпорту [25].

Другим за значимістю джерелом податкових надходжень є податок на прибуток підприємств, який забезпечує 10–15% загального обсягу податкових надходжень. У 2023–2024 роках надходження за цим податком суттєво зросли завдяки поступовому відновленню ділової активності, стабілізації роботи окремих підприємств (особливо в аграрному та IT-секторі), а також посиленню контролю за трансфертним ціноутворенням. У 2024 році надходження з податку на прибуток становили приблизно 340 млрд грн [25].

Податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) займає третє місце за обсягами, щороку забезпечуючи 8–10% усіх податкових надходжень. Його стабільність зумовлена відносною незмінністю механізму справляння, прив’язкою до фонду оплати праці та високим рівнем збору завдяки спрощеним процедурам адміністрування. У 2024 році ПДФО забезпечив близько 280 млрд грн. Варто зазначити, що під час воєнного стану держава утримала стабільність виплат бюджетникам і частини приватного сектору, що дозволило зберегти високі надходження з цього джерела.

Окрему категорію становить військовий збір, запроваджений у 2014 році. Його роль суттєво зросла після початку повномасштабної війни у 2022 році. У 2023–2024 роках надходження від військового збору зросли до 50–60 млрд грн щороку. Це свідчить про високий рівень фіскальної мобілізації у період воєнного стану [26].

Ще одне важливе джерело – акцизний податок, який стягується з підакцизних товарів, таких як алкоголь, тютюн, паливо, транспортні засоби. Його частка у загальних податкових надходженнях коливається в межах 6–9%.

У 2024 році надходження від акцизу перевищили 200 млрд грн, зокрема понад 85 млрд грн забезпечив акциз на паливо, що стало наслідком високих цін на енергоносії та відновлення імпорту пального.

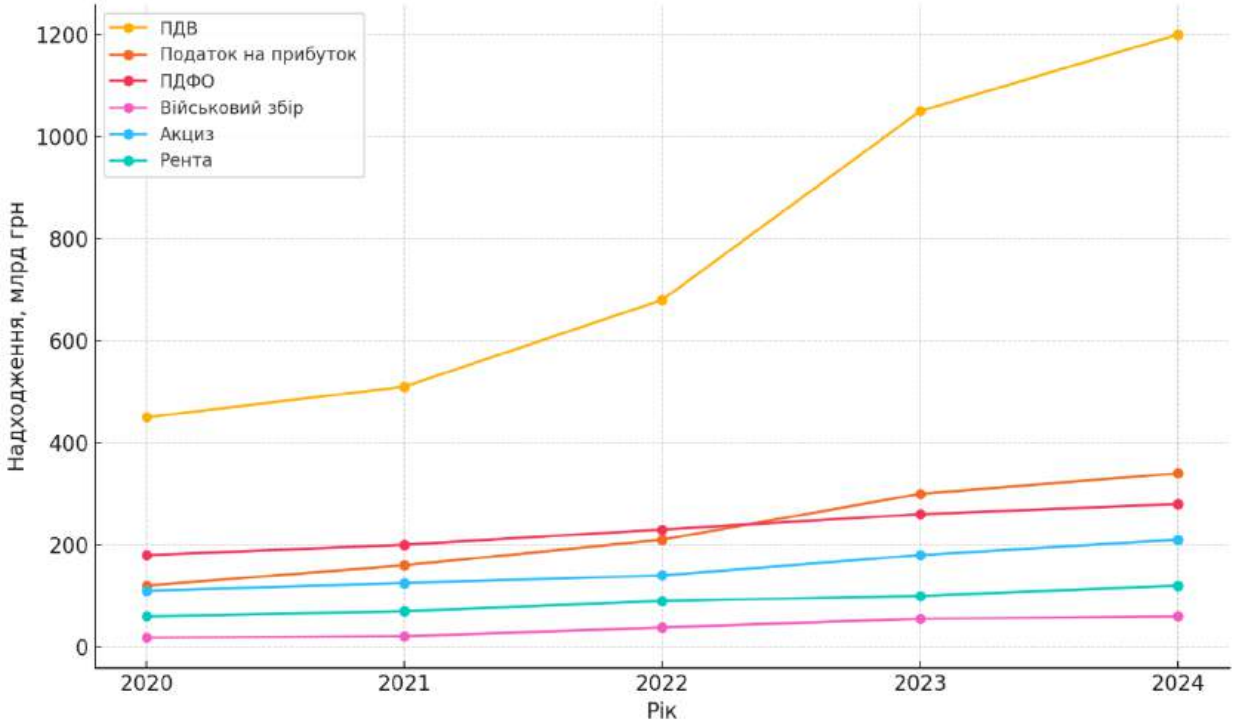

Рис. 2.2. Динаміка основних податкових надходжень до Державного бюджету України, 2020–2024 р.

Джерело: побудовано автором за даними [38] із використанням Python 3.10.

Також слід відзначити рентну плату, яка справляється за користування природними ресурсами – надрами, водою, лісами. У період воєнного стану цей податок набув додаткового значення у зв’язку з критичним значенням енергетичного сектору. Надходження від ренти у 2024 році становили близько 120 млрд грн, із яких понад 65% – це плата за користування надрами.

Аналіз податкових надходжень засвідчує кілька ключових тенденцій [27]:

1) Загальне зростання обсягів податкових надходжень. Незважаючи на війну, доходи з податків не лише не зменшилися, а у 2023–2024 роках досягли рекордних рівнів завдяки як внутрішнім зусиллям з адміністрування, так і відновленню ділової активності у відносно безпечних регіонах.

2) Підвищення частки непрямих податків (ПДВ, акциз), які менше залежать від прибутковості бізнесу і краще переносяться споживачем. Це зменшує фіскальні ризики в періоди нестабільності.

3) Зростання ролі специфічних зборів, таких як військовий податок і податок на надзвичайні прибутки підприємств оборонного сектору.

4) Розширення цифрових інструментів адміністрування (електронний кабінет платника, автоматизовані системи ПДВ, цифрова звітність) суттєво підвищило ефективність збору податків.

5) Фіскальна централізація. Більшість основних податків надходить саме до державного бюджету, тоді як місцеві бюджети більше залежать від субвенцій та ПДФО.

Незважаючи на позитивну динаміку, система податкових надходжень залишається вразливою до ряду системних проблем [27]:

1) Тінізація економіки. Значна частка підприємницької діяльності здійснюється без реєстрації або з використанням спрощеної системи оподаткування, що призводить до втрат бюджету. За різними оцінками, частка тіньової економіки в Україні становить 20–30%.

2) Невирішеність питань трансфертного ціноутворення. Великі компанії, особливо транснаціональні, продовжують оптимізувати оподаткування через механізми внутрішньогрупових операцій.

3) Зловживання пільгами та спеціальними режимами оподаткування, зокрема у сфері аграрного бізнесу та ІТ, що знижує реальний податковий потенціал.

4) Низька податкова культура населення, особливо в малому та мікробізнесі, що ускладнює адміністрування та збір податків.

5) Регулярні зміни податкового законодавства без достатнього перехідного періоду створюють невизначеність для бізнесу та можуть провокувати тимчасове зниження надходжень.

6) Залежність від імпортних надходжень (ПДВ з імпорту), що робить систему вразливою до зовнішньоекономічних шоків.

Таким чином, податкові надходження залишаються ключовим елементом фіскальної стійкості України. У період 2020–2024 років вони продемонстрували високу адаптивність до кризових умов, зросли в абсолютному вимірі та структурно оновилися. Водночас, для забезпечення довгострокової стабільності державних фінансів необхідно вирішувати низку проблем: мінімізувати ухилення від оподаткування, підвищити ефективність адміністрування, забезпечити прогнозованість податкової політики та стимулювати детінізацію економіки. У контексті післявоєнного відновлення фіскальна система має стати каталізатором економічного росту, а не лише механізмом збору коштів.

2.3. Оцінка ролі неподаткових надходжень та офіційних трансфертів

Неподаткові надходження та офіційні трансферти є важливими складовими дохідної частини Державного бюджету України, особливо в умовах кризових і нестабільних періодів, коли знижується ділова активність, а обсяги податкових надходжень є нестійкими. У період 2020–2024 років, що охоплює наслідки пандемії COVID-19 та активну фазу повномасштабної війни, роль цих джерел бюджету суттєво зросла. Їх частка у загальній структурі доходів змінювалася в залежності від економічної ситуації, політики держави щодо управління власністю, рівня міжнародної підтримки та потреб у зовнішньому фінансуванні [30].

Неподаткові надходження охоплюють широкий спектр джерел, зокрема: доходи від власності та підприємницької діяльності держави, адміністративні збори та платежі, надходження від оренди державного майна, штрафи, санкції, ренту, а також доходи від реалізації державного майна. У структурі бюджету ці надходження традиційно займали менше місце, ніж податкові, однак з 2022 року їх фіскальна вага суттєво зросла.

У 2020 році неподаткові надходження становили близько 120 млрд грн (приблизно 12% загальних доходів). Основну частку забезпечували дивіденди від державних підприємств, адміністративні збори, а також рентна плата за користування природними ресурсами. Після короткострокового спаду у 2021 році, зумовленого пандемією, у 2022–2024 роках обсяг таких надходжень почав стабільно зростати. У 2022 році їхня сума досягла понад 180 млрд грн, у 2023 – близько 260 млрд грн, а в 2024 – перевищила 350 млрд грн, що становило близько 24% усіх доходів бюджету. Це свідчить про підвищення фіскального значення цієї категорії надходжень [30].

Ключовими драйверами зростання стали [31]:

1) Дивіденди від державних підприємств, зокрема «Нафтогазу», «Укрзалізниці», Ощадбанку, Укргазбанку та інших стратегічних компаній. Завдяки підвищенню прибутковості держкомпаній, а також зростанню нормативу відрахування дивідендів до бюджету, обсяг цих надходжень значно збільшився (до понад 90 млрд грн у 2024 році).

2) Орендна плата за державне майно, яка поступово зростала завдяки прозорішим механізмам здачі в оренду (через систему Prozorro.Продажі), більшій кількості об'єктів та вищим коефіцієнтам плати. У 2024 році надходження з цього джерела сягнули понад 15 млрд грн.

3) Адміністративні збори та послуги: надходження від надання платних адміністративних послуг органами влади (видача паспортів, посвідчень, дозволів, реєстрація транспортних засобів тощо). У 2024 році обсяг таких платежів перевищив 22 млрд грн.

4) Штрафи, санкції, конфіскації: у воєнний період ці надходження значно зросли за рахунок застосування санкцій до російських компаній, конфіскації майна осіб, пов’язаних із державою-агресором, та штрафів за порушення законодавства. У 2023–2024 роках загальний обсяг надходжень за цією статтею становив понад 30 млрд грн щорічно.

5) Плата за використання природних ресурсів та рента. У контексті підвищення значення енергетичного суверенітету та збільшення обсягів розробки надр, зокрема нафти, газу та урану, обсяг надходжень від ренти істотно виріс. У 2024 році ці надходження наблизилися до 120 млрд грн.

Офіційні трансферти, зокрема міжнародна допомога, субвенції, гранти та інші міжурядові надходження, стали критично важливим джерелом фінансування державних видатків у період війни. До 2021 року їх роль була обмеженою (до 1% у структурі доходів), однак уже у 2022 році їх частка зросла до 18%, у 2023 – до 9%, а в 2024 році трансферти забезпечили приблизно 12% усіх доходів бюджету. За окремими оцінками, у 2023–2024 роках Україна щомісяця отримувала понад 3 млрд доларів міжнародної допомоги, яка спрямовувалась на соціальні виплати, пенсії, виплати внутрішньо переміщеним особам, фінансування секторів охорони здоров'я, освіти та безпеки [32].

Найбільшими донорами виступали [33]:

1) Європейський Союз, який у межах програми MFA (Macro-Financial Assistance) надав понад 18 млрд євро;

2) США, що виділили десятки мільярдів доларів у вигляді грантів та позик;

3) Міжнародний валютний фонд – фінансування в межах нових та переглянутих програм;

4) Світовий банк, Японія, Канада, Велика Британія, Швейцарія, Південна Корея.

Крім фінансової допомоги, трансферти включали гуманітарну підтримку, субсидії, спільне фінансування проєктів відновлення, реформування адміністративного управління та електронного врядування. Значна частина таких коштів потрапляла до спеціального фонду бюджету та використовувалась за цільовим призначенням.

Таблиця 2.3

Обсяги неподаткових надходжень та офіційних трансфертів до Державного бюджету України, 2020–2024 рр

Джерело надходжень	2020 (млрд грн)	2021 (млрд грн)	2022 (млрд грн)	2023 (млрд грн)	2024 (млрд грн)
Дивіденди від держпідприємств	38	42	55	75	90
Орендна плата за державне майно	8	9	10	12	15
Адміністративні збори та послуги	14	15	18	20	22
Штрафи, санкції, конфіскації	9	10	24	30	32
Рентна плата та інші платежі за ресурси	51	60	85	95	120
Інші неподаткові надходження	5	7	9	12	15
Офіційні трансферти (гранти, допомога)	—	—	320	280	370

Джерело: побудовано автором за даними [38]

Оцінка ролі цих джерел доходів дозволяє зробити кілька важливих висновків [34]:

1) Неподаткові доходи стали другим за важливістю джерелом доходів бюджету, продемонструвавши зростання на понад 190% за п’ять років. Це свідчить про посилення ролі державного сектору в економіці та ефективнішого управління державним майном.

2) Офіційні трансферти стали основою виживання державного сектору у період війни, дозволивши уряду уникнути дефолту, зберегти соціальні виплати та забезпечити функціонування критичних сфер.

3) Диверсифікація джерел надходжень зменшує фіскальні ризики, пов’язані з коливаннями податкових надходжень, та підвищує стійкість бюджету в умовах кризи.

4) Залежність від зовнішнього фінансування, хоча й є виправданою в умовах війни, створює ризики на перспективу, оскільки потребує продовження кредитування або пролонгації поточних зобов'язань.

Таким чином, у 2020–2024 роках неподаткові надходження та офіційні трансферти не лише суттєво збільшилися в абсолютному вираженні, а й змінили роль у бюджетній архітектурі держави. Ці джерела стали невід'ємною частиною фінансової стійкості України в умовах воєнного конфлікту та заклали основу для стратегічного управління державними активами в повоєнний період. Подальше підвищення прозорості, ефективності адміністрування та залучення міжнародних ресурсів має залишатися пріоритетом бюджетної політики.

2.3. Вплив зовнішніх та внутрішніх чинників на доходи Державного бюджету

Дохідна частина Державного бюджету України, як і в більшості країн, є вкрай чутливою до дії зовнішніх і внутрішніх факторів, які можуть істотно впливати як на обсяги надходжень, так і на їх структуру. Особливо це стало очевидним у період 2020–2024 років, коли Україна зіткнулася одночасно з кількома масштабними викликами – світовою економічною кризою, пандемією COVID-19, повномасштабною війною з боку рф, високими темпами інфляції, валютною нестабільністю та зниженням інвестиційної привабливості. Розглянемо детальніше кожну з цих груп чинників і їх вплив на доходи бюджету.

Економічна криза, спричинена спочатку пандемією COVID-19 у 2020 році, а згодом – війною, стала одним із ключових чинників, що вплинули на бюджетну систему. У 2020 році реальний ВВП України знизився на понад 4%, що спричинило скорочення обсягів виробництва, зменшення ділової активності, зниження прибутковості підприємств і, відповідно, падіння податкової бази. Як наслідок, уже у 2020 році було зафіксовано відставання за

надходженнями податку на прибуток, акцизного податку та податку на додану вартість з внутрішнього ринку [35].

У 2022 році, внаслідок повномасштабного вторгнення, падіння ВВП досягло понад 29%, що стало безпрецедентним за всю історію незалежної України. Майже половина підприємств припинила діяльність або значно скоротила обсяги виробництва. Багато підприємств зазнали фізичних руйнувань, а логістичні ланцюги були порушені. У цих умовах основні джерела доходів бюджету – ПДВ, податок на прибуток, ПДФО – істотно просіли. Особливо негативно це відобразилося на надходженнях з регіонів, що зазнали бойових дій (Харківська, Херсонська, Запорізька, Донецька, Луганська області).

У 2023–2024 роках, незважаючи на часткову економічну стабілізацію у відносно безпечних регіонах, загальна структура ВВП залишалася нестійкою. Сектори, орієнтовані на внутрішній попит, скоротилися, а експорт залишався обмеженим через блокування портів, що позначилося на митних надходженнях та імпортному ПДВ. Водночас, завдяки бюджетній підтримці, діджиталізації та фіскальній дисципліні, доходи бюджету у номінальному вимірі навіть зростали, однак реальна податкова спроможність економіки залишалася на низькому рівні [36].

Безперечним найбільшим шоком для бюджетної системи стало повномасштабне військове вторгнення рф у лютому 2022 року. Це не тільки спричинило фізичні руйнування підприємств і інфраструктури, а й призвело до [37]:

1) Тотального знищення або релокації великої кількості підприємств, що вплинуло на податкові надходження з прибутку, ренти, акцизу та ін. Зокрема, енергетичний сектор та металургія зазнали найбільших втрат.

2) Вимушеного переміщення понад 6 мільйонів осіб, що вплинуло на рівень споживання, зайнятості та, відповідно, надходження ПДФО та внутрішнього ПДВ.

3) Скорочення імпорту, яке зменшило надходження ПДВ з імпортованих товарів і митних платежів.

4) Зміни пріоритетів фіскальної політики, зокрема спрямування бюджету на оборону, соціальну допомогу, відновлення критичної інфраструктури. Це призвело до перегляду податкових пільг та спрощень для певних категорій бізнесу, зокрема аграріїв, військових підприємств та волонтерських організацій.

Разом з тим, війна активізувала внутрішні резерви фіскальної мобілізації – було запроваджено військовий збір, збільшено відсоток дивідендів для держпідприємств, розширено програму випуску військових облігацій [38].

Інфляція, що значно прискорилася у 2022–2023 роках (до 26,6% у 2022 та понад 20% у 2023 році), мала подвійний вплив на доходи бюджету.

З одного боку, інфляція збільшила номінальні податкові надходження за рахунок зростання цін, обсягів оподаткування та обороту товарів. Так, надходження ПДВ, акцизів, ренти за природні ресурси зросли пропорційно до цінового рівня. Інфляційне розширення податкової бази стало фактором утримання доходів на високому рівні в умовах економічного спаду.

З іншого боку, інфляція зменшила реальну купівельну спроможність населення, що позначилося на обсягах споживання, а також призвела до зростання витрат бюджету (пенсії, зарплати, субсидії), що ускладнило балансування між доходами і видатками.

Крім того, валютна девальвація гривні внаслідок війни вплинула на митні та ПДВ-надходження від імпорту, оскільки зросла гривнева оцінка імпортованих товарів. Це частково компенсувало втрати від скорочення імпорту.

У відповідь на виклики, уряд та Верховна Рада оперативно змінювали податкове законодавство. Наприклад [38]:

1) У 2022 році було введено спрощену систему оподаткування для бізнесу з обігом до 10 млрд грн із ставкою 2% – це позитивно вплинуло на самозайнятість, але скоротило прямі податкові надходження.

2) Було змінено підходи до податкових пільг для підприємств критичної інфраструктури.

3) Активізувалася робота Бюро економічної безпеки, ДПС та Держмитслужби, що покращило адміністрування доходів.

Вплив основних чинників на доходи Державного бюджету України у 2020–2024 роках наведений у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Вплив основних чинників на доходи Державного бюджету України, 2020–2024 рр.

Фактор впливу	**Характер впливу**	**Механізм впливу на доходи**	**Наслідки для бюджету**	**Період найбільшого впливу**
Пандемія COVID-19	Негативний	Скорочення ділової активності, зниження прибутків	Зменшення ПДВ і податку на прибуток	2020
Повномасштабна війна	Різко негативний	Фізичне руйнування підприємств, падіння ВВП	Просідання всіх основних доходів	2022
Інфляція	Двоякий	Зростання цін → номінальне збільшення надходжень	Зростання ПДВ, акцизу, але зменшення купівельної спроможності	2022–2023
Девальвація гривні	Умовно позитивний	Підвищення вартості імпорту у гривневому еквіваленті	Збільшення ПДВ та митних платежів	2022–2024
Податкові пільги	Негативний	Зменшення податкової бази	Недоотримання доходів	2022
Міжнародні гранти	Позитивний	Надходження фінансової допомоги	Компенсація втрат і підтримка бюджету	2022–2024

Джерело: систематизовано автором за даними [38].

Комплексний аналіз зовнішніх та внутрішніх чинників засвідчує, що процес формування доходів Державного бюджету України у період 2020–2024 років відбувався в умовах безпрецедентної турбулентності, спричиненої накладанням кількох глобальних та локальних криз. Глибокий економічний

спад, руйнівні наслідки повномасштабної війни, прискорення інфляційних процесів, масова релокація населення та дестабілізація валютного ринку стали критичними факторами, що докорінно змінили не лише обсяги, а й саму архітектуру бюджетних надходжень.

Водночас продемонстрована стійкість бюджетної системи стала результатом синергії мобілізації внутрішніх резервів, масштабної міжнародної фінансової підтримки та адаптивності податкової політики. Підвищення прозорості адміністрування та цифровізація процесів через систему Державної казначейської служби України дозволили нівелювати частину ризиків і забезпечити виконання пріоритетних зобов'язань держави. Уроки цього екстремального періоду підтверджують: стратегічне майбутнє фінансової системи залежить від її здатності ефективно функціонувати в умовах невизначеності.

Проте вичерпність тимчасових інструментів підтримки та необхідність післявоєнного відновлення диктують потребу у пошуку нових, сталих джерел наповнення бюджету. Це вимагає відходу від антикризового менеджменту на користь системних реформ, що ґрунтуються на кращих світових практиках. Вивчення апробованих міжнародних моделей формування доходної частини бюджету дозволить ідентифікувати приховані резерви вітчизняної економіки та адаптувати іноземний досвід до національних реалій, що і становить основний вектор дослідження у наступному розділі.

РОЗДІЛ 3. РЕЗЕРВИ ТА НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ДОХОДІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

3.1. Зарубіжний досвід формування доходної частини бюджету

Аналіз міжнародного досвіду формування доходної частини державного бюджету дозволяє виявити ефективні механізми мобілізації фінансових ресурсів, які забезпечують стабільність бюджету, передбачуваність надходжень та стимулювання економічного зростання. У розвинених країнах доходи бюджету формуються на основі продуманого податкового законодавства, ефективного адміністрування, цифрових інструментів, системи податкових стимулів і високої довіри громадян до держави. Розглянемо практику окремих країн, яка може бути корисною для України в умовах пошуку нових джерел і резервів зростання доходів бюджету.

У країнах ЄС бюджетна система базується на принципах фіскальної стабільності, прозорості та податкової справедливості. Основу доходів державного бюджету в більшості країн ЄС становлять податки на доходи фізичних осіб, податки на прибуток підприємств, податок на додану вартість (ПДВ) та соціальні внески.

Наприклад, у Німеччині податок на доходи фізичних осіб має прогресивну шкалу (від 14% до 45%), що дозволяє забезпечити високий рівень соціальної справедливості. Важливо, що значна частина податкових надходжень направляється до місцевих бюджетів, що сприяє децентралізації та ефективнішому використанню коштів. Водночас адміністрування податків здійснюється через електронну систему ELSTER, що знижує витрати на адміністрування та мінімізує корупційні ризики [37].

У Франції велике значення мають непрямі податки – зокрема, ПДВ становить 20% і є основним джерелом доходів бюджету. Крім того, уряд Франції активно використовує механізм зеленого оподаткування, зокрема

податки на викиди CO_2 та енергоємне виробництво, що поєднує фіскальні та екологічні цілі.

У Швеції і Данії, де рівень оподаткування є одним із найвищих у світі (сукупне податкове навантаження перевищує 40% ВВП), забезпечується високий рівень соціальних гарантій, а громадяни, завдяки довірі до держави, мають високу податкову дисципліну. Водночас цифровізація процесу подання звітності дозволяє автоматизувати адміністрування і зменшити людський фактор.

У Сполучених Штатах Америки система формування доходної частини бюджету побудована на принципах фіскального федералізму. Бюджети всіх рівнів – федерального, штатів, муніципалітетів – формуються із власних джерел. Основними джерелами доходів федерального бюджету США є податок на прибуток фізичних осіб (понад 50%), корпоративний податок, акцизні збори, митні платежі та відрахування до фондів соціального страхування.

Особливістю є широка система податкових пільг і стимулів: численні відрахування, пільги для бізнесу, інвестиційні податкові кредити тощо. Це забезпечує гнучкість у формуванні податкової політики, що адаптується до економічної ситуації. Крім того, IRS (Internal Revenue Service) широко використовує штучний інтелект та Big Data для виявлення податкових порушень, що підвищує ефективність контролю [37].

Польща як країна Центрально-Східної Європи, яка пройшла трансформаційний період, має особливо цінний досвід для України. Польща змогла створити стійку податкову систему, де основну частку надходжень формує ПДВ, ПДФО та внески на соціальне страхування. Починаючи з 2016 року, у Польщі було запроваджено систему електронного контролю за розрахунками (JPK – Jednolity Plik Kontrolny), яка дозволяє автоматично перевіряти фінансові операції підприємств, що призвело до значного скорочення тіньового сектора.

Крім того, Польща розвиває інструменти електронного фіскального нагляду, онлайн-каси, електронні рахунки-фактури, що сприяють зростанню прозорості бізнесу та покращенню наповнення бюджету.

У Канаді бюджетна система також має децентралізований характер. Доходи бюджету формуються не лише за рахунок класичних податків, а й через систему трансфертів між федеральним урядом та провінціями, що дозволяє збалансувати рівень доходів і видатків у різних регіонах. Крім того, податкова служба Канади (CRA) відома ефективною системою добровільного розкриття інформації, що стимулює платників самостійно виправляти помилки без штрафів.

В Австралії значну частину доходів бюджету становлять податки на добувні галузі, зокрема ресурсна рента на видобуток нафти та газу. Це може бути актуальним і для України, враховуючи її потенціал у сфері корисних копалин.

Світовий досвід демонструє, що ефективне формування доходної частини бюджету залежить від:

1) стабільного, передбачуваного та справедливого податкового законодавства;

2) цифровізації податкового адміністрування;

3) прозорості використання бюджетних коштів і високої довіри до держави;

4) раціонального балансу між прямими та непрямими податками;

5) використання інструментів податкового стимулювання інновацій, інвестицій та екологічно орієнтованого розвитку.

Україні доцільно враховувати ці підходи при реформуванні власної фіскальної системи, зокрема шляхом активного впровадження цифрових інструментів, зменшення податкового тиску на малий бізнес, боротьби з тіньовою економікою та децентралізації фінансів. З огляду на воєнний стан та повоєнну відбудову, важливо забезпечити достатній рівень доходів для

фінансування оборонної спроможності, соціальних програм та інфраструктурних проєктів, орієнтуючись на кращі практики світової бюджетної політики.

3.2. Потенціал розвитку неподаткових доходів та оптимізація державної власності

У структурі доходів Державного бюджету України неподаткові надходження традиційно мають менш значну частку порівняно з податковими. Проте в умовах необхідності мобілізації внутрішніх ресурсів, фінансування оборонних і соціальних програм, а також зниження залежності від зовнішніх запозичень, актуалізується питання розширення та ефективного використання потенціалу неподаткових джерел доходів. У цьому контексті важливими напрямами є оптимізація управління державною власністю, удосконалення системи рентних платежів, активізація надходжень від адміністративних послуг, збільшення прибутку держпідприємств тощо.

До неподаткових надходжень Державного бюджету належать [30]:

1) доходи від власності та підприємницької діяльності (дивіденди, орендна плата, прибуток держпідприємств);

2) адміністративні збори та платежі;

3) доходи від надання адміністративних послуг;

4) рентна плата за користування природними ресурсами;

5) штрафи, пені, санкції;

6) власні надходження бюджетних установ;

7) доходи від приватизації (одноразові, але вагомі за обсягом).

У 2020–2023 роках частка неподаткових надходжень коливалась у межах 8–12% від загального обсягу доходів державного бюджету. При цьому у 2022–2023 роках їх частка дещо зросла через надходження від НБУ (перерахунок

прибутку до бюджету), а також активізацію рентних платежів у сфері видобутку газу та нафти, викликану високими світовими цінами на енергоносії.

На сьогодні понад 3 тис. державних підприємств перебувають у власності України, однак лише близько 40% з них є активними. Водночас понад 80% прибутку генерується менш ніж 10 підприємствами (зокрема НАК «Нафтогаз України», ПрАТ «Укргідроенерго», ДП «НАЕК Енергоатом», АТ «Укрзалізниця»). Така висока концентрація прибутковості та низька ефективність решти підприємств свідчить про наявність значного резерву.

Оптимізація управління держвласністю має охоплювати [31]:

1) підвищення прозорості та публічності звітності держпідприємств;

2) запровадження корпоративного управління згідно з OECD Guidelines;

3) залучення незалежних наглядових рад;

4) стимулювання ефективного використання активів;

5) відчуження або ліквідацію збиткових або неактивних підприємств.

У середньостроковій перспективі це може забезпечити щорічне зростання доходів бюджету у вигляді дивідендів на 10–15 млрд грн.

Наразі механізм передачі державного майна в оренду в Україні діє через електронну систему «Прозорро.Продажі», що значно підвищило прозорість та конкуренцію. Водночас рівень ефективного використання державного майна залишається низьким. За даними Фонду держмайна, понад 20 тис. об’єктів державної власності потребують актуалізації або підготовки до передачі в оренду. Удосконалення механізмів оцінки, спрощення процедур, передача об’єктів місцевим громадам – усе це дозволить суттєво наростити обсяги доходів бюджету від оренди.

Україна має значний ресурсний потенціал: родовища газу, нафти, урану, руд кольорових і чорних металів, деревини, водні та земельні ресурси. Проте існуюча система рентних платежів часто не забезпечує адекватного рівня доходів. Необхідно [32]:

1) здійснити перегляд ставок рентної плати з урахуванням світових цін;

2) посилити контроль за обсягами видобутку;

3) підвищити прозорість системи користування надрами;

4) забезпечити публічність даних про отримані платежі.

Це дозволить суттєво збільшити надходження до бюджету (за різними оцінками – на 15–30%).

Держава надає тисячі адміністративних послуг (реєстрація бізнесу, нерухомості, видача дозволів, ліцензій, сертифікатів тощо). За рахунок цифровізації (через портали «Дія», ЦНАПи) спостерігається зростання кількості платних послуг. Проте плата за багато з них є символічною або не покриває витрат. Ревізія тарифів, скорочення безоплатних послуг або їх перекладення на місцевий рівень дозволить зробити цю категорію доходів суттєвим джерелом поповнення бюджету.

У післявоєнний період приватизація може стати додатковим джерелом фінансування бюджету. Йдеться про малу приватизацію, яка вже сьогодні приносить стабільні надходження (2023 р. – понад 2,5 млрд грн), та велику приватизацію, яка потребує належної підготовки, в т.ч. аудиту, інвентаризації, формування прозорих умов. При цьому важливо зберігати баланс між короткостроковими доходами та довгостроковими стратегічними інтересами держави.

Основні джерела неподаткових доходів бюджету та резерви їх зростання наведені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Основні джерела неподаткових доходів бюджету та резерви їх зростання

Джерело неподаткових доходів	Поточний стан	Основні проблеми	Резерви зростання	Орієнтовний потенціал (млрд грн)
Дивіденди держпідприємств	Концентровано в кількох ДП	Неефективне управління, відсутність мотивації	Корпоративне управління, аудит	10–15

Орендна плата	Низька активність передачі в оренду	Бюрократія, низька рентабельність	Прозора передача, оцінка активів	3–5
Рентна плата	Залежить від цін на ресурси	Недооцінка, слабкий контроль	Перегляд ставок, контроль обсягів	15–30
Адміністративні послуги	Зростає завдяки цифровізації	Низький тариф, неефективна структура	Оновлення тарифів, оптимізація	2–4
Штрафи, санкції	Нестабільні надходження	Низька стягуваність	Електронний контроль, автоматизація	1–2
Приватизація	Мала приватизація активна	Невизначеність з великою приватизацією	Підготовка об'єктів, аудит	5–10

Джерело: систематизовано автором за даними [32].

Розвиток системи неподаткових доходів – один із найбільш перспективних та недостатньо використаних резервів наповнення Державного бюджету України. Зокрема [33]:

1) оптимізація управління державною власністю дозволить збільшити обсяги дивідендів та орендної плати;

2) модернізація механізмів рентної плати та прозоре користування ресурсами можуть дати бюджетові десятки мільярдів додаткових надходжень;

3) розвиток цифрових адміністративних послуг – джерело регулярних надходжень без значного фіскального тиску;

4) приватизація має здійснюватися виважено, але з максимальним ефектом для економіки.

Таким чином, в умовах війни та відновлення економіки після конфлікту, акцент на зміцненні системи неподаткових доходів є важливою складовою довгострокової фіскальної стійкості України.

3.3. Посилення фіскальної ефективності за рахунок реформи податкової системи

Фіскальна ефективність податкової системи безпосередньо впливає на можливість держави забезпечувати фінансування ключових функцій – оборони, соціального захисту, освіти, охорони здоров'я та інфраструктури. В Україні податкова система за останнє десятиліття зазнала низки трансформацій, однак наявні фіскальні виклики, зокрема в умовах повномасштабної війни, свідчать про необхідність подальшого реформування з метою підвищення дохідної частини бюджету без надмірного тиску на бізнес.

Однією з головних проблем вітчизняної податкової системи залишається низький рівень податкової культури, поширене ухилення від сплати податків, велика частка тіньової економіки, а також складність адміністрування податків, що створює високі транзакційні витрати як для платників, так і для податкових органів.

Основні проблеми податкової системи України [34]:

1) Висока тінізація економіки. За оцінками Мінекономіки та міжнародних організацій, частка тіньової економіки в Україні у 2022–2023 рр. становила понад 30%. Це означає, що близько третини потенційних податкових надходжень не потрапляють до бюджету.

2) Податкова база нерівномірно розподілена. Значний фіскальний тягар зосереджується на обмеженому колі добросовісних платників – здебільшого великого та середнього бізнесу. Малий бізнес часто або перебуває в тіні, або використовує спрощену систему для мінімізації податків.

3) Недосконаліть адміністрування ПДВ. Попри автоматизацію, система ПДВ залишається вразливою до схем із фіктивним кредитом, зловживань із відшкодуванням та накруток у ланцюгах постачання. Такі схеми зменшують обсяг реальних надходжень до бюджету.

4) Неврегульованість податку на виведений капітал (ПнВК). Пропозиції щодо заміни податку на прибуток підприємств (ППП) ПнВК залишаються

дискусійними. В умовах війни та дефіциту бюджету перехід до цієї моделі потребує зваженого підходу.

5) Податкове навантаження на фонд оплати праці. Високий рівень ЄСВ (22%) у поєднанні з ПДФО (18%) стимулює тінізацію трудових відносин – зокрема виплати «в конвертах», що скорочує надходження до соціальних фондів та бюджету.

Напрями реформування податкової системи:

1. Розширення податкової бази та детінізація. Необхідно створити інституційні стимули для виходу бізнесу з тіні: це передбачає податкові амністії, цифрову реєстрацію, спрощення звітності. Одночасно слід забезпечити ефективний контроль за ризиковими секторами (будівництво, агросектор, торгівля), де тінізація особливо висока. Використання Big Data та обміну інформацією між державними органами (ДПС, НБУ, ДМС, Мін'юст) дозволить виявляти незадекларовану діяльність.

2. Цифровізація податкового адміністрування. Подальше впровадження електронних сервісів, автоматизованої перевірки декларацій, електронного кабінету платника, онлайн-касових апаратів, QR-фіскалізації – усе це скорочує витрати на адміністрування та підвищує рівень добровільної сплати. Важливим є також удосконалення роботи системи ризиків СМКОР у ПДВ.

3. Перехід до моделі податку на виведений капітал (в перспективі). В умовах післявоєнного відновлення повернення до ідеї ПнВК має потенціал стимулювання інвестицій. Адже оподатковується не прибуток, а тільки фактичне виведення коштів з підприємства, що знижує мотивацію до виводу прибутків за кордон. Проте впровадження такої системи потребує компенсаторних механізмів (зокрема підвищення ефективності адміністрування інших податків), а також адаптації міжнародних угод про уникнення подвійного оподаткування.

4. Удосконалення системи ПДВ, пріоритетами є:

1) запровадження персоніфікованого ризик-аналізу постачальників;

2) контроль за операціями у сфері сільського господарства та експорту;

3) створення механізму прозорої перевірки ланцюгів доданої вартості.

Це дозволить зменшити обсяг фіктивного ПДВ та збільшити реальні надходження без підвищення ставки.

5. Оптимізація оподаткування праці. Одним з варіантів є зниження ставки ЄСВ при одночасному розширенні податкової бази за рахунок легалізації найманої праці. Такий підхід допоможе зменшити розрив між реальними доходами та задекларованими, а також підвищити надходження до Пенсійного фонду.

6. Посилення відповідальності та антикорупційні заходи. Запровадження кримінальної відповідальності за системне ухилення, розширення функцій БЕБ, залучення автоматизованих систем перевірки даних та фінансового моніторингу – усе це знижує ризики фіскальних втрат. Важливо також викорінити внутрішню корупцію в податкових органах через цифрову звітність, електронне документообіг і незалежний контроль.

Таблиця 3.2

Основні напрями реформування податкової системи України для підвищення фіскальної ефективності

Напрям реформи	**Проблеми, що вирішуються**	**Очікувані результати**	**Інструменти реалізації**	**Орієнтовний потенціал зростання доходів (млрд грн)**
Детінізація економіки	Велика частка неформального бізнесу	Розширення податкової бази	Фіскалізація, обмін даними, податкова амністія	30–40
Цифровізація адміністрування	Високі витрати на адміністрування, корупція	Автоматизація перевірок, зниження витрат	Е-кабінети, онлайн-РРО, СМКОР	15–20
Реформа ПДВ	Фіктивні схеми, втрати бюджету	Підвищення прозорості	Сегментація ризиків, контроль ланцюгів	20–30
Оптимізація ЄСВ і ПДФО	Тінізація зарплат	Легалізація трудових доходів	Зниження ставок, контроль виплат	10–15
Перехід до ПнВК (у перспективі)	Маніпуляції з прибутком	Стимул інвестувати в Україну	Зміна моделі оподаткування прибутку	25–35
Антикорупційні заходи	Ухилення, зловживання	Збільшення довіри та	Автоматизовані системи, контроль	5–10

	службовців	добровільної сплати	БЕБ	

Джерело: систематизовано автором за даними [35].

За попередніми оцінками Мінфіну та незалежних експертів, комплексна податкова реформа може:

1) забезпечити додаткове зростання доходів бюджету на 100–150 млрд грн на рік;

2) знизити частку тіньової економіки на 10–12% за 3–5 років;

3) підвищити інвестиційну привабливість України в післявоєнний період;

4) забезпечити прозорість, стабільність і передбачуваність податкового законодавства.

Посилення фіскальної ефективності податкової системи є не лише засобом нарощення дохідної частини бюджету, а й інструментом стабілізації економіки в умовах невизначеності. Комплексна реформа має охоплювати як законодавчі зміни, так і модернізацію адміністрування, цифровізацію, контроль за тіньовими схемами та формування прозорого податкового середовища, яке стимулює легальну діяльність та інвестиції.

Також прогнозування доходної частини Державного бюджету України є надзвичайно важливою складовою фінансового планування, що забезпечує обґрунтованість формування бюджетної політики, раціональний розподіл ресурсів та своєчасне ухвалення рішень у сфері фіскального управління. В умовах сучасних викликів, спричинених зокрема повномасштабною війною, руйнуванням економічної інфраструктури, високим рівнем інфляції, коливанням валютного курсу, міграційною кризою, нестачею інвестицій, а також високою залежністю бюджету від зовнішніх запозичень і міжнародної донорської підтримки, процес прогнозування доходів значно ускладнюється. Однак саме в період нестабільності зростає потреба в ефективних аналітичних підходах до визначення майбутніх фіскальних показників, зокрема доходів, які є основою життєздатності державного сектора.

Традиційно прогноз доходів формується на основі аналізу макроекономічних показників, таких як реальний і номінальний ВВП, рівень

інфляції, динаміка зовнішньої торгівлі, обсяги імпорту, чисельність зайнятого населення, середня заробітна плата, валютний курс, процентні ставки та інші ключові індикатори. Крім того, враховуються чинні ставки оподаткування, заплановані зміни у фіскальному законодавстві, ефективність податкового адміністрування, а також очікуваний обсяг офіційних трансфертів та грантової допомоги від міжнародних партнерів. У сучасних умовах особливо важливим стає включення сценарного аналізу, який дозволяє враховувати ймовірні шоки – як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Сценарії можуть варіюватися від базового (помірно оптимістичного) до песимістичного (наприклад, у разі загострення воєнної ситуації або скорочення зовнішнього фінансування), що дозволяє бюджетній системі реагувати більш гнучко та проактивно.

У 2022–2024 роках доходна частина бюджету формувалася в умовах суттєвого падіння ділової активності, зменшення податкових надходжень з окупованих територій, руйнування логістичних ланцюгів і промислових потужностей, а також значного скорочення обсягів експорту. Водночас спостерігалося номінальне зростання доходів унаслідок інфляції та девальвації гривні, що призвело до збільшення фіскальних надходжень у гривневому вираженні, особливо з податку на додану вартість (включно з імпортним ПДВ) та з податку на доходи фізичних осіб, з огляду на індексацію зарплат у бюджетному секторі. Важливу роль відіграли також офіційні трансферти у вигляді грантів, які у деякі роки становили до чверті загального обсягу доходів бюджету [35].

В умовах очікуваного економічного зростання в післявоєнний період, прогноз доходної частини бюджету на 2025 рік базується на передумовах стабілізації макрофінансового середовища, відновлення частини промисловості та торгівлі, а також продовження підтримки з боку міжнародних партнерів.

Зокрема, за базовим сценарієм Мінекономіки України, номінальний ВВП у 2025 році може сягнути 7,5 трлн грн, що дасть підстави для прогнозування доходів державного бюджету на рівні понад 2,2 трлн грн. З них близько 1,6 трлн грн припадатиме на податкові надходження, близько 100 млрд грн – на

неподаткові доходи та надходження від управління державним майном, а решта – на грантову допомогу та зовнішні офіційні трансферти. При цьому важливою складовою залишатиметься імпортний ПДВ, що має високу волатильність через залежність від валютного курсу та обсягів споживання імпортних товарів. Сценарне прогнозування доходної частини Державного бюджету України на 2025 рік наведене у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Сценарне прогнозування доходної частини Державного бюджету України на 2025 рік

Сценарій	Номінальний ВВП (трлн грн)	Доходи бюджету (млрд грн)	Податкові надходження (млрд грн)	Неподаткові доходи (млрд грн)	Офіційні трансферти (млрд грн)
Базовий	7,5	2 200	1 600	100	500
Оптимістичний	8,1	2 400	1 750	120	530
Песимістичний	6,7	1 850	1 300	90	460

Джерело: побудовано за даними [32].

Найбільшу невизначеність у прогнозуванні формує воєнний фактор: подовження активної фази бойових дій, поширення руйнацій на нові території, обмеження доступу до морської логістики та енергетичні загрози можуть істотно знизити доходи бюджету.

Окрему загрозу становить зниження обсягів грантової допомоги або затримка її надходження, що змусить уряд покривати дефіцит шляхом внутрішніх запозичень, що, у свою чергу, чинить тиск на валютний курс і призводить до інфляційних наслідків [37].

У протилежному випадку, за умови деескалації конфлікту, посилення фіскальної дисципліни, впровадження податкових реформ і цифровізації адміністрування, можливо очікувати зростання частки добровільної сплати податків, розширення бази оподаткування та зниження рівня тінізації економіки.

Таким чином, ефективне прогнозування доходів державного бюджету в умовах сучасних викликів потребує системного підходу, поєднання аналітичного та сценарного моделювання, посиленого міжвідомчого обміну інформацією, а також прозорості й достовірності вхідних макроекономічних параметрів.

У поєднанні з інституційною стабільністю та чіткими бюджетними орієнтирами це дозволить не лише забезпечити фінансову спроможність держави, а й закласти підґрунтя для сталого післявоєнного розвитку економіки України.

ВИСНОВКИ

У роботі проведено комплексне дослідження процесів формування доходів Державного бюджету України, за результатами якого сформульовано наступні теоретичні та практичні підсумки:

1. Обґрунтовано теоретико-методологічну сутність доходів бюджету як фундаментальної категорії фінансової науки. Доведено, що доходи державного бюджету є не лише інструментом мобілізації фінансових ресурсів, а й визначальним фактором економічного суверенітету держави. У роботі уточнено, що в умовах глобальної турбулентності роль бюджетних надходжень трансформується: вони стають не тільки джерелом покриття видатків, а й потужним важелем антикризового регулювання, що дозволяє державі нівелювати соціальні та економічні наслідки екзогенних шоків.

2. Систематизовано класифікацію доходів за джерелами та методами формування. Детальний аналіз податкових та неподаткових джерел дозволив виявити їхню специфічну динаміку. Встановлено, що податкові надходження виконують стабілізуючу роль, базуючись на принципах обов’язковості та регулярності. Водночас неподаткові доходи, зокрема прибуток державних підприємств та адміністративні платежі, визначено як інструмент гнучкого реагування на зміну ринкової кон’юнктури. Окреслено роль капітальних доходів як ресурсу для фінансування стратегічних інвестиційних проєктів.

3. Проаналізовано нормативно-правове регулювання, що регламентує дохідну частину бюджету. Дослідження підтвердило, що вітчизняна законодавча база (Бюджетний та Податковий кодекси) є багаторівневою системою, яка постійно адаптується до вимог європейської інтеграції. Особливий акцент зроблено на діяльності Державної казначейської служби України: встановлено, що саме казначейська форма обслуговування через Єдиний казначейський рахунок (ЄКР) забезпечує прозору акумуляцію коштів, запобігає їх розпорошенню та дозволяє здійснювати жорсткий державний контроль за повнотою надходжень у режимі реального часу.

4. Досліджено динаміку та структуру доходів у 2020–2024 роках крізь призму кризових періодів. Аналіз показав, що пандемія COVID-19 та повномасштабна війна докорінно змінили архітектуру бюджету. Виявлено, що якщо у 2020–2021 рр. структура була відносно збалансованою, то з 2022 року частка внутрішніх податкових надходжень скоротилася через руйнування виробничих ланцюгів. Однак завдяки адаптивності бізнесу та ефективному адмініструванню, податок на додану вартість (ПДВ) та акцизний податок залишилися основними джерелами внутрішнього наповнення скарбниці.

5. Проведено детальний аналіз тенденцій та проблем податкових надходжень. Встановлено, що ключовою проблемою залишається високий рівень тінізації окремих секторів економіки та складність адміністрування в умовах релокації підприємств. Виявлено позитивну тенденцію до цифровізації податкових сервісів, що дозволило компенсувати падіння реального сектору шляхом підвищення якості збору податків. Проаналізовано роль податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) у контексті зміни структури зайнятості та грошового забезпечення військовослужбовців.

6. Оцінено стратегічне значення офіційних трансфертів та грантової підтримки. Доведено, що у 2022–2024 роках міжнародна фінансова допомога перетворилася з допоміжного на критично важливе джерело ресурсів, що дозволило покрити безпрецедентний бюджетний дефіцит без надмірної емісії гривні. Проте у роботі наголошено на ризиках довгострокової залежності від зовнішніх запозичень, що диктує необхідність поступового відновлення власного фіскального потенціалу.

7. Узагальнено зарубіжний досвід формування бюджетних доходів для потреб України. Дослідження досвіду країн ОЕСР та ЄС засвідчило ефективність моделей, де акцент зміщується на оподаткування споживання та екологічні збори. Обґрунтовано доцільність впровадження в Україні європейських стандартів митного контролю та автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки як дієвих засобів боротьби з розмиванням податкової бази.

8. Запропоновано комплексні напрями підвищення доходів та використання резервів зростання. На основі проведеного аналізу рекомендовано:

– оптимізація податкової системи: перегляд неефективних податкових пільг та посилення боротьби з контрабандою на митниці;

– розвиток неподаткових джерел: реформування системи управління державними активами для збільшення відрахувань частини чистого прибутку держпідприємств;

– інституційне вдосконалення: подальший розвиток електронних інструментів Державної казначейської служби України, що забезпечить інтеграцію бюджетних процесів у єдиний цифровий простір та підвищить оперативність управління державними ресурсами;

– стимулювання інвестицій: впровадження точкових податкових преференцій для підприємств, що займаються високотехнологічним виробництвом та експортом, для формування нової податкової бази в процесі відновлення.

Реалізація цих кроків дозволить зміцнити фінансову незалежність України, забезпечити стійкість бюджетної системи до майбутніх викликів та створити надійне підґрунтя для післявоєнної відбудови національної економіки.

Загалом, проведене дослідження підтверджує, що формування доходів Державного бюджету України в умовах глобальних викликів вимагає переходу від пасивного накопичення коштів до активного фінансового менеджменту. Тільки за умови зміцнення внутрішніх інституцій, посилення боротьби з корупцією в митних та податкових органах та виваженого використання міжнародної допомоги, Україна зможе досягти фінансової самодостатності, необхідної для післявоєнної відбудови та стабільного зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17 (дата звернення: 14.10.2025).

2. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення: 18.10.2025).

3. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17 (дата звернення: 22.10.2025).

4. Про Державний бюджет України на 2024 рік : Закон України від 09.11.2023 № 3460-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20 (дата звернення: 05.11.2025).

5. Про управління об’єктами державної власності : Закон України від 21.09.2006 № 185-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16 (дата звернення: 10.11.2025).

6. Про оренду державного та комунального майна : Закон України від 03.10.2019 № 157-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-20 (дата звернення: 12.11.2025).

7. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995 № 39/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-вр (дата звернення: 15.11.2025).

8. Деякі питання адміністрування доходів бюджету : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.02.2011 № 106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2011-п (дата звернення: 20.11.2025).

9. Про затвердження Методичних рекомендацій з планування надходжень до бюджету : Наказ Міністерства фінансів України від 21.06.2019 № 263. URL: https://mof.gov.ua/uk/decrees_2019-366 (дата звернення: 22.11.2025).

10. Лютий І. О., Зварич А. О. Бюджетна система : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 584 с. URL: http://culonline.com.ua/books/byudjetna-sistema-lyutiy/ (дата звернення: 25.10.2025).

11. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України : навч. посіб. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Знання, 2021. 655 с. (дата звернення: 28.10.2025).

12. Василик О. Державні фінанси : підручник. Київ : ЦУЛ, 2018. 608 с. URL: http://culonline.com.ua/books/derzhavni-finansi-vasilik/ (дата звернення: 30.10.2025).

13. Луніна І., Єпіфанов А., Юрій С. Фінансова система України : підручник. Київ : НІСД, 2020. 424 с. URL: https://niss.gov.ua/publikacii/monografii/finansova-sistema-ukraini (дата звернення: 02.11.2025).

14. Кравченко В. Фінансова система: структура, принципи функціонування та шляхи удосконалення. Фінанси України. 2021. № 6. С. 5–15. URL: https://finukr.org.ua/index.php/journal/article/view/1065 (дата звернення: 04.11.2025).

15. Іщенко Т. Сутність та роль доходів бюджету в системі фінансової безпеки держави. Економіка та держава. 2022. № 3. С. 22–26. URL: http://www.economy.in.ua/?op=1&z=5012&i=4 (дата звернення: 06.11.2025).

16. Гудзь П. Доходи бюджету: зміст, структура, особливості формування. Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. 2021. Вип. 36. С. 112–117. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/36214 (дата звернення: 08.11.2025).

17. Крупка М. Механізм функціонування дохідної частини бюджету: теоретичні аспекти. Економіка і регіон. 2020. № 5. С. 18–24. URL: http://journals.nupp.edu.ua/eir/article/view/2154 (дата звернення: 10.11.2025).

18. Дубровіна Л. Класифікація доходів державного бюджету: сучасні підходи. Фінанси, облік і аудит. 2020. № 31. С. 45–52. URL: https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/34521 (дата звернення: 12.11.2025).

19. Лисенко Н. Податкова система України : навч. посіб. Київ : Ліра-К, 2021. 392 с. URL: https://lira-k.com.ua/podatkova-sistema-ukraini.html (дата звернення: 14.11.2025).

20. Олійник Я. Податки та неподаткові надходження в системі формування доходів бюджету. Економіка і суспільство. 2023. № 50. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2345 (дата звернення: 16.11.2025).

21. Мельничук І. Структурно-функціональний аналіз доходів бюджету. Економіка розвитку. 2022. № 3. С. 73–78. URL: https://ed.hneu.edu.ua/index.php/ed/article/view/456 (дата звернення: 18.11.2025).

22. Пархоменко С. Класифікація та структура доходів бюджету в умовах реформування фінансової системи. Фінанси України. 2021. № 2. С. 41–50. URL: https://finukr.org.ua/index.php/journal/article/view/1032 (дата звернення: 20.11.2025).

23. Міністерство фінансів України. Звіт про виконання Державного бюджету України. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_report (дата звернення: 25.11.2025).

24. Крисоватий І. А. Податкові трансформації в умовах глобальних викликів. Світ фінансів. 2023. № 2(75). С. 8–21. URL: http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1645 (дата звернення: 28.11.2025).

25. Chugunov I., Makohon V. Fiscal policy under economic transformation. Economic Annals-XXI. 2022. Vol. 193. Is. 9-10. P. 42–49. URL: https://soskin.info/ea/2022/193-9-10/202206.html (дата звернення: 01.12.2025).

26. Богдан Т. П. Фінансова стійкість державних фінансів в умовах війни. Економіка України. 2023. № 5. С. 23–41. URL: https://economyukraine.org.ua/index.php/journal/article/view/635 (дата звернення: 03.12.2025).

27. Лондар С. Л., Терещенко Т. В. Моніторинг доходів бюджету в системі фінансової безпеки держави. Фінанси України. 2022. № 11. С. 45–62.

URL: https://finukr.org.ua/index.php/journal/article/view/1204 (дата звернення: 05.12.2025).

28. Світовий банк. Ukraine Public Expenditure Review: Resilience and Recovery. Washington DC : World Bank, 2023. 146 p. URL: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/40123 (дата звернення: 07.12.2025).

29. OECD. Revenue Statistics 2023: Ukraine. Paris : OECD Publishing, 2023. 78 p. URL: https://www.oecd.org/tax/revenue-statistics-ukraine.pdf (дата звернення: 09.12.2025).

30. Національний банк України. Інфляційний звіт за 2023 рік. Київ : НБУ, 2024. URL: https://bank.gov.ua (дата звернення: 11.12.2025).

31. Рахункова палата України. Звіт про результати аналізу виконання дохідної частини бюджету. Київ : РПУ, 2023. URL: https://rp.gov.ua (дата звернення: 13.12.2025).

32. International Monetary Fund. Ukraine: Second Review Under the Extended Fund Facility. IMF Staff Country Reports. 2023. No. 23/401. URL: https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2023/12/11/Ukraine-Second-Review-Under-the-Extended-Fund-Facility-542340 (дата звернення: 15.12.2025).

33. Світовий банк. Україна: фіскальні виклики та стратегія відновлення. Київ, 2023. 102 с. URL: https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine (дата звернення: 17.12.2025).

34. Deloitte Україна. Сценарії бюджетного прогнозування в умовах нестабільності. Київ, 2024. 36 с. URL: https://www2.deloitte.com/ua (дата звернення: 19.12.2025).

35. Звіт про виконання Державного бюджету України за 2024 рік. Державна казначейська служба України. URL: https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/zvitnist (дата звернення: 21.12.2025).

36. Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень. Оцінка ефективності податкової політики України у 2020–2023 роках. Київ : ІБСЕД, 2024. 59 с. URL: http://www.ibser.org.ua (дата звернення: 23.12.2025).

37. Офіс підтримки реформ при Міністерстві фінансів України. Оптимізація управління державним майном як чинник зростання доходів бюджету. Київ : ОПР Мінфіну, 2023. 54 с. (дата звернення: 25.12.2025).

38. Державний веб-портал бюджету для громадян «Open Budget». Міністерство фінансів України. URL: https://openbudget.gov.ua/ (дата звернення: 28.12.2025).